

BOEKBESPREKINGEN

L. DE SCHRIJVER, <i>Wettelijke samenwoning in Bibliotheek Burgerlijk Recht en Procesrecht</i> (S. Mosselmans)	839
I. DURANT, <i>Droit des biens</i> (S. Demeyere)	841
E. DEWITTE, <i>Feitelijke algemeenheden in het privaatrecht in Property Law Series</i> (J. Van de Voorde)	844
N. CARETTE (ed.), <i>Erfpacht en opstal</i> (M. Reynebeau)	847
M. D'HERDE, <i>Onroerende eigendom in drie dimensies</i> (M. Reynebeau)	851
K. DEKETELAERE en B. DELVAUX (eds.), <i>Jaarboek Energierecht 2016</i> (M. Reynebeau)	853
W. CHEN, <i>A Comparative Study of Funding Shareholder Litigation</i> (J. De Smet)	856
E. DIRIX, R. HOUBEN en E. WYMEERSCH (eds.), <i>Liber amicorum Herman Braeckmans - In het vennootschapsbelang</i> (F. De Leo)	858
VLAAMSE CONFERENTIE BALIE ANTWERPEN, <i>Topics bewijs- en procesrecht</i> (S. Mosselmans)	859

FAMILIERECHT

L. DE SCHRIJVER, *Wettelijke samenwoning in Bibliotheek Burgerlijk Recht en Procesrecht* (Brussel: Larcier 2017), 290 p., €80

De wettelijke samenwoning, ingevoerd door een wet van 23 november 1998 als een minimale regeling teneinde politieke consensus te bereiken, is uitgegroeid tot een populaire samenlevingsvorm. Samen met de belangrijke ontwikkelingen die deze rechtsfiguur doorheen de jaren onderging, groeide eveneens het aantal juridische vraagstukken dat zij creëert.

Met deze monografie wil Lynn De Schrijver een overzicht geven van het actuele rechtskader omtrent wettelijke samenwoning. Het boek is het 28ste in de intussen gevestigde reeks *Bibliotheek Burgerlijk Recht en Procesrecht Larcier* (BiBru), een voor de praktijkjurist thematisch opgebouwde verzameling monografieën met betrekking tot diverse aspecten van het burgerlijk recht en het procesrecht. De reeks, gestart in 2003, staat sinds 2014 onder hoofdredactie van prof. dr. Gerd Verschelden, bij wie de auteur als assistente werkt. Daar waar een eerdere monografie (in dezelfde reeks) van de hand van Christoph Castelein focuste op het erfrecht van wettelijk samenwonenden (met inbegrip van alle overige wijzigingen van het erfrecht door de wet van 28 maart 2007), biedt het thans voorliggende werk een totaalbeeld.

Het is een puik werkstuk waarbij bijzondere aandacht uitgaat naar zo goed als alle knelpunten in theorie en praktijk, evenals naar de oplossingen die de rechtspraak en de rechtsleer hiervoor aanreiken. Lynn De Schrijver is intussen meer dan thuis in het bedoelde domein. Dat zij de regelgeving en de toepassing ervan in de rechtspraak rijkelijk beheerst, heeft zij recent eens te meer bewezen met haar aandeel over wettelijke en feitelijke samenwoning in het laatst verschenen TPR-overzicht van rechtspraak (2012-2016) over familierecht (TPR 2017-2/3, 874-944, nrs. 319-433).

De structuur van het boek overloopt de verschillende fasen in de beleving van een wettelijke samenwoning. Na een aantal inleidende beschouwingen volgt een bespreking van de voorwaarden om een wettelijke samenwoning aan te gaan. In die optiek raakt de auteur ook al aan de problematiek van de schijnwettelijke samenwoning, die in het laatste hoofdstuk meer uitgebreid wordt bekeken. In een derde hoofdstuk maakt de auteur een uitgebreide analyse van de gevolgen van de wettelijke samenwoning. Aan bod komen het primair en het secundair samenwoningsstelsel, dringende (voorlopige) maatregelen, afstammingsrechtelijke gevolgen, vertegenwoordiging in rechte, fiscaalrechtelijke en socialezekerheidsrechtelijke gevolgen. In een vierde hoofdstuk wordt de ontbinding van de wettelijke samenwoning in al zijn facetten belicht, zo ook op het stuk van vereffening-verdeling, partneralimentatie en erfrecht. De auteur sluit af met een vijfde hoofdstuk tot bespreking van de nietigverklaring van het instituut. Hoewel burgerlijk recht centraal staat, besteedt de auteur bij een en ander ook aandacht aan fiscale en sociale aspecten.

De bibliografie bevat alle relevante regelgeving, zowel op federaal als op regionaal vlak, met inbegrip van de uitvoeringsbesluiten. Daarbij komt tevens heel wat wetgevingsdocumentatie kijken. Bovendien wordt alle relevante rechtspraak opgelijst, gaande van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens over onze hoogste Belgische rechtscolleges en de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen naar de feitenrechtters in eerste lijn en in hoger beroep. Tot slot komt er een exhaustief overzicht

van de rechtsleer, zowel de boeken, als de bijdragen in verzamelwerken en tijdschriften, als de annotaties.

Op dinsdag 10 oktober 2017 organiseerde het Instituut voor Familierecht aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Gent een interactieve denktank omtrent de actuele problemen en de toekomst van de wettelijke samenwoning. Deze studieavond had een tweeledig doel. Vooreerst werden de deelnemers gewezen op problemen in de wetgeving en oplossingen in de rechtspraak en de rechtsleer. Daarna werd met de deelnemers kritisch gereflecteerd over de huidige invulling van de wettelijke samenwoning, middels een interprofessioneel debat over haar mogelijke toekomstperspectieven. Lynn De Schrijver nam daarbij op voortreffelijke wijze het voortouw.

Het is duidelijk dat de wettelijke samenwoning, destijds ingevoerd als een beperkte regeling, doorheen de jaren belangrijke ontwikkelingen heeft ondergaan. Deze samenlevingsvorm is vandaag dan ook veel meer dan de magere vermogensrechtelijke regeling die initieel werd beoogd: zij impliceert een verhouding van staat en genereert rechtsgevolgen in tal van domeinen. De statistieken tonen aan dat de wettelijke samenwoning minstens even populair is als het huwelijk. Niettemin zijn de juridische vraagstukken talrijk. Waar partners voor sommige aspecten geen rechtsbescherming hebben, zijn de rechtsgevolgen met betrekking tot andere aspecten onduidelijk. Vaak wordt vergeten dat een notariële wettelijke samenlevingsovereenkomst noodzakelijk is om bepaalde rechtsgevolgen te sorteren. Daardoor kunnen er problemen rijzen tijdens, maar in het bijzonder naar aanleiding van de beëindiging van de wettelijke samenwoning. Bovendien is de samenhang doorheen het recht in gevolge de doorgemaakte evolutie zoek geraakt.

Sven MOSSELMANS

GOEDERENRECHT

I. DURANT, *Droit des biens* (Brussel: Larcier 2017), 768 p., €150

Ondanks de op til zijnde veranderingen in het goederenrecht, zijn de laatste jaren verschillende basiswerken verschenen en geüpdatet. Ook Isabelle Durant, professor goederenrecht aan de universiteit van Louvain-la-neuve, heeft voor het eerst een handboek (*précis*) uitgebracht in 2017.

Het werk is ontstaan uit een syllabus voor studenten en na jaren uitgegroeid tot een publicatiewaardig handboek. Hoewel Durant schrijft dat het nog altijd dient als een *ouvrage d'initiation au droit privé des biens*, gaat haar werk veel verder dan dat. Ook voor een lezer die zich verder in een specifieke goederenrechtelijke materie wil verdiepen, is dit werk een handig startpunt dankzij de verwijzing naar de belangrijkste bronnen over een bepaald onderwerp aan het begin van elk hoofdstuk. Bovendien verwijst Durant doorheen de tekst uitvoerig naar zowel Belgische als Franse bronnen. Wel had het onderscheid tussen Franse en Belgische bronnen hier en daar wat duidelijker gekund. Durant kiest er soms voor om de Franse bronnen gelijkwaardig te behandelen, maar slaagt er zo ook in het debat over bepaalde kwesties te verrijken met standpunten die in het Belgische recht (nog) niet aan bod komen.

De opbouw van het werk is klassiek, maar wel volledig, en behandelt bijvoorbeeld ook burenhinder en publiciteit. In het eerste deel, *Les biens*, worden, verspreid over twee hoofdstukken, enkele basisconcepten, bv. vermogen, en basisindelingen, bv. persoonlijke versus zakelijke rechten, besproken. Dankzij de (soms heel) uitvoerige voetnoten wordt heel wat verder gegaan dan de basale informatie die kan worden geboden door een handboek voor studenten. Vanuit puur esthetisch oogpunt, was een inspringende tekst in plaats van lange voetnoten wel beter geweest. Durant kiest ervoor om niet de hele evolutie van het onderscheid tussen persoonlijke en zakelijke rechten weer te geven, maar geeft een synthese waarbij ook een handige overzichtstabel beschikbaar is (p. 41) voor wie door het bos de bomen niet meer dreigt te zien. Bij de bespreking van het *numerus clausus* beginsel wordt ook aandacht besteed aan de recente Franse *Maison de poésie* arresten die in het Franse recht de weg voor een *droit de jouissance spéciale* geopend hebben. Opmerkelijk voor een handboek goederenrecht is dat er ook meerdere pagina's aan intellectuele rechten worden gewijd (p. 42-46). Een andere meerwaarde ten opzichte van andere basiswerken biedt de bespreking van de vermogensleer. Niet enkel de klassieke theorie van Aubry en Rau is daar te vinden, maar ook de objectieve theorie en enkele beschouwingen over het vermogen *en pratique* met aandacht voor de uitzonderingen in het positieve recht op de klassieke vermogensleer, zoals vermogens met een aparte bestemming en niet voor beslag vatbare goederen. Bij de indeling van de goederen bespreekt Durant uitgebreid het verschil tussen roerende en onroerende goederen en zelfs de historische origine van het onderscheid. Daarnaast komt enkel nog het onderscheid tussen lichamelijke en onlichamelijke goederen aan bod. Het onderscheid tussen verbruikbare en niet-verbruikbare goederen wordt bijvoorbeeld niet vermeld, terwijl dit later wel moet worden uitgelegd bij de bespreking van het quasi-vruchtgebruik.

Na het tweede relatief korte deel over bezit en bezitsbescherming, is het de beurt aan eigendom in het derde deel. Het eerste hoofdstuk, *Notions générales*, vangt aan met Ginossars theorie over de eigendom van rechten. Daarna volgt de wettelijke definitie van eigendom en een uitgebreide bespreking van de drie prerogatieven, *usus*, *abusus* en *fructus*, opnieuw met aandacht voor de mogelijke beperkingen die daar in praktijk op bestaan. Durant bespreekt vervolgens de roerende eigendom, in het bijzonder de roerende natrekking en de afgeleide en originele verkrijgingswijzen van roerende eigendom. Artikel 2279 BW wordt heel uitgebreid besproken en daarbij wordt het de lezer makkelijk gemaakt dankzij een *in extenso* weergave van bijzondere wetsbepalingen. Ook voor de onroerende eigendom worden de natrekking en de verkrijgingswijzen besproken. Enkel de uitzonderlijke verkrijgingswijze van een onbeheerd goed door de staat blijft daarbij onvermeld. Het derde deel sluit af met de revindicatie.

Het vierde deel, *Les démembrements de la propriété*, bevat voor elk zakelijk recht een uitgebreide bronverwijzing, inclusief veel recente bronnen, die een goede aanzet kan vormen voor verder onderzoek. Het vruchtgebruik is eerst aan de beurt en wordt behandeld binnen een structuur die later ook voor erfpacht en opstal wordt gebruikt, namelijk begrippen – rechten – verplichtingen – uitdovingswijze. Het deel begrippen is voor het vruchtgebruik en de erfpacht heel uitgebreid en bevat een bespreking van de definitie, de historie, de essentiële kenmerken, de goederen waarop het recht kan worden gevestigd en de vestigingswijzen van het recht. Een van de bekende discussies bij het recht van vruchtgebruik betreft (het gebrek aan) afdwingbaarheid van grove herstellingen door de blote eigenaar tijdens het vruchtgebruik. Durant geeft daar eerst duidelijk de klassieke stelling weer dat de grove herstel-

lingen niet afdwingbaar zijn (p. 328 e.v.) en vermeldt pas enkele pagina's later de tegenovergestelde visie dat ze wel afdwingbaar zijn (p. 334). Het recht van gebruik en bewoning wordt, zoals gewoonlijk, slechts kort besproken. Het derde hoofdstuk behandelt enigszins kort – toch voor een modern handboek – het recht van erfpacht in minder dan 40 pagina's. Daarbij schenkt Durant in het bijzonder aandacht aan de duur van het recht van erfpacht, maar ook enkele verbanden met het publiekrecht komen aan bod, zoals bijvoorbeeld de mogelijkheid om een erfpachtrecht op domeingoederen te vestigen (p. 375). Verder bespreekt Durant de mogelijkheid om een erfpachtrecht op onlichamelijke goederen te vestigen met een uitgebreide argumentatie en bronnenverwijzing, om uiteindelijk te besluiten dat dit in principe mogelijk is. Bij andere onduidelijkheden neemt Durant echter geen positie in, zo bijvoorbeeld wat betreft de (on)mogelijkheid om afstand te doen van een recht van erfpacht en de al dan niet bevrijdende werking van die afstand (p. 397). De bespreking van het opstalrecht is bondiger dan die van het erfpachtrecht. Daarbij valt op dat de wijzigingen van de opstalwet in 2014 duidelijk worden vermeld en dat ook naar het fiscaal recht wordt verwezen bij de behandeling van de vestiging van een opstalrecht. Het accessoire opstalrecht komt jammer genoeg maar zijdelings aan bod bij de contractuele vestiging van een opstalrecht (p. 421). In het vijfde hoofdstuk worden erfdiensbaarheden eerst algemeen besproken. De voorwaarden voor erfdiensbaarheden worden onmiddellijk besproken, hoewel dit misschien beter bij de latere bespreking van contractuele erfdiensbaarheden had gepast. In het bijzonder de objectiviteit (geen persoonlijk karakter) van erfdiensbaarheden komt niet zo duidelijk uit de verf en de – nochtans belangrijke – vereiste van een objectieve last blijft onbesproken. Bij de contractuele erfdiensbaarheden ('door 's mensen toedoen gevestigd') worden de verschillende ontstaanswijzen duidelijk besproken en komen ook de verschillen met het Franse recht aan bod, bv. wat betreft de interpretatie van artikels 692-694 BW (p. 467). De afloop van water (art. 640 BW) is de enige natuurlijke erfdiensbaarheid die wordt vermeld. Bij de wettelijke erfdiensbaarheden wordt het recht van uitweg logischerwijs uitvoerig besproken. Mandeligheid en afsluiting worden – terecht – niet besproken bij de wettelijke erfdiensbaarheden, maar een kruisverwijzing naar het vijfde deel had hier niet misstaan.

In dat vijfde deel, *Relations de voisinage*, bespreekt Durant burenhinder, mandeligheid en afsluiting, mede-eigendom en appartementsmede-eigendom. Om het feitelijke begrip "onevenwicht in de lasten van nabuurschap" te duiden maakt Durant handig gebruik van talrijke voorbeelden uit de rechtspraak (p. 521-523). De mede-eigendom wordt eerst in het algemeen besproken met bijvoorbeeld een beschrijving van de verschillende soorten mede-eigendom en de al dan niet toepasselijkheid van artikel 815 BW (p. 562 e.v.). Durant onderschrijft de visie van het Hof van Cassatie dat artikel 815 BW niet van toepassing is op vrijwillige mede-eigendom ten titel van hoofdzaak, maar benadrukt dat partijen hier impliciet of expliciet van kunnen afwijken en dat er andere mogelijkheden zijn om de mede-eigendom alsnog te beëindigen. De gewone mede-eigendom en de gedwongen mede-eigendom ten titel van hoofdzaak worden bondig besproken. Het volledige vierde hoofdstuk (meer dan 100 pagina's) betreft de appartementsmede-eigendom. Durant beperkt zich hier niet tot een woordelijke vermelding van de gedetailleerde wetbepalingen, maar verwijst uitgebreid naar rechtspraak en vooral naar rechtsleer. De beleidsaanbevelingen voor de appartementsmede-eigendom (maart 2017) blijven helaas wel onvermeld. Verder heeft Durant uitgebreid aandacht voor alle regels binnen de appartementsmede-eigendom en beschrijft ze bijvoorbeeld uitgebreid de taken van de syndicus (p. 649-

Het zesde deel, *Publicité foncière*, geeft ten slotte kort een overzicht van de publiciteitsregisters, waaronder evenwel enkel de verschillende registers van het hypotheekkantoor worden verstaan, en vermeldt Durant welke akten moeten worden overgeschreven en wat de gevolgen van die overschrijving zijn. In vergelijking met de andere delen is dit deel opvallend beknopt, maar verdieping is opnieuw mogelijk dankzij het uitgebreide voetnotenapparaat.

Dankzij de *Addenda* krijgt de lezer nog enkele extraatjes. De vertalende woordenlijst Frans – Nederlands bevat niet enkel woorden, maar ook volledige typisch goederenrechtelijke begrippenparen. In de bibliografie vindt men een verwijzing naar de belangrijkste – zowel Belgische als Franse – werken. Ook een index ontbreekt niet in dit handboek.

Dankzij Durant is het Belgische goederenrecht opnieuw een gedetailleerd, overzichtelijk en lijevig handboek rijker. Ook voor een Nederlandstalige is dit boek vlot leesbaar, ondanks de soms wat langere zinsconstructies en uitvoerige, soms lyrische, beschrijvingen in typisch Franstalige stijl. Het boek is terecht niet enkel gericht aan bachelorstudenten, maar ook aan juristen in de praktijk en in academische kringen. Het biedt immers een goede basis met een interessante uitdieping van verschillende thema's, bovendien aangevuld met ruime verwijzing naar rechtspraak en rechtsleer. Ondanks de aanzienlijke wijzigingen die het goederenrecht binnenkort mogelijks ondergaat, verdient dit boek dus een plekje in de bibliotheek van elke jurist met interesse voor het goederenrecht.

Siel DEMEYERE

GOEDERENRECHT

E. DEWITTE, *Feitelijke gemeenschappen in het privaatrecht in Property Law Series* (Antwerpen: Intersentia 2017), xxxiv + 690 p., €190

De feitelijke gemeenschap is één van die oude rechtsfiguren waarvan het zakenrecht er wel meer van heeft: weinig bekend in de rechtsleer (toch als men boven casuïstiek en detailvragen wil uitstijgen), maar van groot belang voor de praktijk. Het doctoraatsproefschrift van Elie Dewitte heeft op zeer mooie wijze de theoretische lacune inzake de feitelijke gemeenschappen gevuld, waardoor het ook een vaste basis geeft aan de talrijke toepassingen van de feitelijke gemeenschap. Aan de besproken toepassingsgevallen te zien, zullen in het bijzonder vermogensplanners en notarissen hier veel inspiratie kunnen vinden (effectenportefeuille; mogelijkheid om feitelijke gemeenschappen als dusdanig te schenken of te legateren), maar ook specialisten in zekerheden kunnen geïnteresseerd zijn, aangezien de feitelijke gemeenschap *ut universi* in de Pandwet als mogelijk voorwerp van een pandrecht genoemd wordt (wat een veralgemening is van de vroegere regeling, die enkel de handelszaak als mogelijk voorwerp van een pandrecht zag). Wel bespreekt de auteur enkel het civielrechtelijke begrip; de fiscale feitelijke gemeenschap blijft buiten beschouwing.

Wat is een feitelijke gemeenschap? De auteur geeft een uitgebreide werkdefinitie op pp. 17-18: “Een feitelijke gemeenschap van goederen vormt een (economische)

eenheid die een meerwaarde vertoont en die is opgebouwd uit en onderscheiden van (1) een veelheid (2) van louter actieve elementen (3) met eenzelfde of verschillende aard (4) die hun individualiteit/autonomie bewaren en (5) een gemeenschappelijke bestemming delen". Het traditionele voorbeeld van een feitelijke autonomie is een kudde dieren, terwijl ook de bibliotheek vaak genoemd wordt. Een meer recent voorbeeld is de effectenportefeuille. Ook de handelszaak kan genoemd worden.

De auteur bespreekt zeer uitgebreid en met veel aandacht voor praktische problemen alle kenmerken van de feitelijke algemeenheid. Belangrijk hierbij is haar analyse van de aard van de feitelijke algemeenheid. De feitelijke algemeenheid is een uniek goed, maar tezelfdertijd slurpt ze de tot haar behorende goederen niet op. Als uniek goed wordt de feitelijke handelszaak in sommige gevallen als één geheel behandeld bij de overdracht, maar het blijkt dat dit fel genuanceerd moet worden. In het bijzonder de publiciteit van de overdracht houdt niet noodzakelijk rekening met de feitelijke algemeenheid, maar vereist dat voor elk afzonderlijk goed de nodige publiciteit vervuld wordt. Dat betekent dat voor elk perceel, elk intellectueel eigendomsrecht (behalve het auteursrecht, dat niet geregistreerd wordt) een afzonderlijke over- of inschrijving nodig is in het relevante register. De auteur breekt wel een lans voor een afzonderlijke registerpubliciteit voor feitelijke algemeenheden (pp. 208-209). Hierbij lijkt ze ons wel wat te weinig aandacht te hebben voor derden, die niet noodzakelijk beseffen dat een goed opgenomen is in een feitelijke algemeenheid en zij dus het 'register voor feitelijke algemeenheden' zouden moeten raadplegen, naast het hypotheekregister en gebeurlijke andere registers.

Zeer belangrijk voor de praktijk is de uitgebreide bespreking van de wijzigingen in de bevoegdheden die voortvloeien uit de aard van de feitelijke algemeenheid. In het bijzonder is er een verruimde beheersbevoegdheid, die betekent dat de beheerder ook beschikkingsbevoegd is over de bestanddelen (normaliter is hij dat niet, ervan uitgaande dat hij slechts een persoonlijk of een beperkt zakelijk recht heeft) maar wel verplicht is om de vervreemde bestanddelen te vervangen en ook een informatieplicht heeft.

De auteur durft ook minder voor de hand liggende onderwerpen te onderzoeken. Zo gaat ze na of de feitelijke algemeenheid vatbaar is voor bezit en verkrijgende verjaring. Terecht oordeelt ze dat het bezit op onlichamelijke goederen (waarvan de feitelijke algemeenheid een *species* is) mogelijk is; ook de verkrijgende verjaring blijkt mogelijk (pp. 281-288). Ik miste hier wel een diepere vraag naar het nut van de verkrijgende verjaring bij feitelijke algemeenheden. Feitelijke algemeenheden zijn heel 'efemere' goederen: het is heel gemakkelijk om een feitelijke algemeenheid te scheppen, maar ook om ze te doen verdwijnen. Bovendien loopt tegelijkertijd ook een verkrijgende verjaring van de bezeten bestanddelen *ut singuli*. Hoe nuttig is de verkrijgende verjaring dan? Ik vermoed dat ze vooral nuttig is bij beperkte zakelijke rechten gevestigd *a non domino*, dus door een beschikkingsonbevoegde. In dit verband kan men zich afvragen of een kortere verkrijgende verjaringstermijn voor feitelijke algemeenheden niet wenselijk is, want thans geldt enkel de gemeenrechtelijke termijn van 30 jaar.

Een meer praktische vraag die ik ook miste hier, was de verhouding tussen de verkrijgende verjaring van de feitelijke algemeenheid en die van de individuele bestanddelen. Bij de verkrijgende verjaring van juridische algemeenheden – vooral de nalatenschap – wordt de verkrijgende verjaring van bestanddelen niet voltooid alvorens de verkrijgende verjaring van de algemeenheid voltooid is. Als ik dus een

aantal goederen – een deel van een nalatenschap – bezit als erfgenaam, moet ik de verkrijgende verjaring voltooien voor de nalatenschap, niet enkel voor de individuele goederen. Dat kan belangrijk zijn bij in het bijzonder de stuiting: de stuiting van de ene verkrijgende verjaring stuit niet noodzakelijk die van de andere. Een revindicatie van de algemeenheid stuit dus niet de verkrijgende verjaring van individuele bestanddelen. Bij de verkrijgende verjaring van juridische algemeenheden worden problemen dienaangaande vermeden. Is dit ook zo bij de verkrijgende verjaring van feitelijke algemeenheden?

Een vraag rijst ook bij het pleidooi voor toepassing van artikel 2279 BW op feitelijke algemeenheden (pp. 290-293). Haar pleidooi had hier nog sterker kunnen zijn mocht ze de diverse wetsbepalingen hebben vermeld die artikel 2279 BW op diverse onlichamelijke goederen (hoofdzakelijk gedematerialiseerde effecten) van toepassing verklaren, alhoewel men ook *a contrario* uit deze wetsbepalingen kan afleiden dat artikel 2279 BW niet van toepassing is op onlichamelijke goederen. Maar dat is niet de vraag die we ons stellen. Dat is veeleer of het bezit van een feitelijke algemeenheid – waarvan we het eens zijn dat het mogelijk is – wel geëigend is voor de toepassing van artikel 2279 BW. Aangezien de goederen behorend tot een feitelijke algemeenheid door meerdere personen bezeten kunnen worden, is er een duidelijk risico dat meerdere personen tegelijkertijd dezelfde feitelijke algemeenheid bezitten, niet als mede-eigenaars, maar elk als gepretendeerde exclusieve eigenaar (elders noem ik dit een ‘nevenbezit’; intellectuele eigendomsrechten zijn hier ook gevoelig aan).

Tot nog toe sprak ik enkel over het positiefrechtelijke aspect van het proefschrift, maar een bespreking zou onvolledig zijn zonder erop te wijzen dat de auteur ook een mooi en uitgebreid historisch onderzoek heeft verricht. Hierbij is ze teruggegaan tot de Griekse oudheid, om de oudste wortels van de feitelijke algemeenheid terug te vinden. Misschien wel zwak is dat de literatuur hier vrijwel zuiver juridisch is; hoewel die oudste wortels veeleer filosofisch zijn, wordt van filosofische analyses hoogstens via juristen kennis genomen (en dan nog betreft het vaak redelijk oude werken). Ook het Romeinse recht krijgt aandacht, net zoals het middeleeuwse recht en nog de pandektistiek. Hierbij moet wel op een bevreemdende lacune gewezen worden: de Franse rechtsgeschiedenis ontbreekt vrijwel volledig. In sommige Franse (en Belgische) gewoonterechten is nochtans een bepaling opgenomen dat de bezitsvorderingen mogelijk zijn voor algemeenheden van goederen. De auteur ziet af van een behandeling hiervan (p. 75), omdat Nederlandse auteurs menen dat deze bezitsbescherming veeleer juridische algemeenheden betreft. Misschien, maar dat had ik dan toch liever vernomen van Franse auteurs. Het bestaan van een bepaling over de kudde als feitelijke algemeenheid suggereert alleszins dat het oude Franse recht meer te bieden heeft. Een blik in het werk van F. Bourjon, één van de belangrijkste auteurs over het Parijse gewoonterecht en overigens ook een inspiratiebron van de *Code Napoléon* van 1804, geeft aan dat men weliswaar vooral dacht aan feitelijke algemeenheden die tot nalatenschappen behoren, maar de gebruikte termen zijn ruimer (F. Bourjon, *Le droit commun de la France et la coutume de Paris*, II (Parijs: Grangé 1770), 512 (boek VI, titel IV, sectie III, nr. XXVI); zie ook R.J. Pothier, “Traité de la possession” in M. Dupin (ed.), *Œuvres de Pothier, contenant les traités du droit français*, VIII (Parijs: Béchét 1825), (323) 362, nr. 93).

Concluderend kan dit boek zeer aanbevolen worden aan eenieder die te maken krijgt met feitelijke algemeenheden, zoals vermogensplanners, notarissen en bankjuristen. De enkele zwaktes doen geen afbreuk aan de algemene verdienste van het werk,

dat zeer uitgebreid de feitelijke algemeenheid bespreekt, met ruime aandacht voor de praktijk. Het werk is vlot geschreven.

Johan VAN DE VOORDE

GOEDERENRECHT

N. CARETTE (ed.), *Erfpacht en opstal* (Antwerpen: Intersentia 2018), 350 p., €90

Het boek 'Erfpacht en opstal' geeft een overzicht van de meest uiteenlopende actuele facetten inzake de rechten van erfpacht en opstal. Aan de hand van zeven actuele en praktijkgerichte bijdragen worden deze zakelijke rechten in al hun mogelijke verschijningsvormen uitgebreid geanalyseerd.

In de eerste bijdrage ('Burgerrechtelijke beginselen erfpacht en opstal') geven Mathieu Muylle en Steven Snaet een zeer uitgebreid overzicht van de krachtlijnen en grenzen van de figuren erfpacht en opstal. De auteurs beginnen hun bijdrage met het erfpachtrecht. In een volgend hoofdstuk komt het opstalrecht aan bod. Bij de bespreking van deze beide zakelijke rechten geven de auteurs de lezer tal van nuttige en praktische inzichten mee, waaronder de prekadastratieverplichtingen. Ook de belangrijke vraag wanneer een constructie geacht moet worden ondergronds te zijn gebouwd, wordt beantwoord. Een aantal vage en theoretische concepten, zoals bijvoorbeeld 'de dimensies van het opstalrecht', worden op gepaste wijze verduidelijkt met illustraties. Tot slot gaan de auteurs in op de gevolgen van het beëindigen van een erfpacht- of opstalrecht. In dit laatste hoofdstuk worden zowel de interne als externe werking van diverse contractuele beëindigingsmogelijkheden (ontbindend beding, ontbindende voorwaarde, ...) uitvoerig behandeld. Aan de zeer uitvoerige, ietwat droge, historische situering wordt tegengewicht geboden door tal van pragmatische oplossingen voor verbintenisrechtelijke vraagstukken. De auteurs geven een duidelijk overzicht van uiteenlopende standpunten in rechtspraak en rechtsleer omtrent diverse topics. De tekst wordt ondersteund door heel uitgebreide bronvermeldingen.

Met zijn bijdrage 'Accessoire opstalrechten' bespreekt Dirk Michiels een heel actuele problematiek. De auteur laat de lezer toe het totaalplaatje te zien door het accessoire opstalrecht te kaderen ten opzichte van het recht van natrekking en het zelfstandig opstalrecht. Vooreerst wordt ingegaan op de kenmerken van het accessoire opstalrecht en de verschillpunten met het zelfstandig opstalrecht. Daarna volgt een uitvoerige bespreking van het accessoire opstalrecht in diverse rechtsverhoudingen. In het daaropvolgende onderdeel vinden we een overzicht van de beschikkingshandelingen die een opstalhouder kan stellen. Hierbij wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de hypotheekbaarheid/vervreemding van de opstallen versus de hypotheekbaarheid/vervreemding van het accessoire opstalrecht. De bijdrage wordt afgesloten met een uitgebreide en overzichtelijke bespreking van de vergoedingsregeling bij het einde van het accessoire opstalrecht. Doorheen de bijdrage verwijst de auteur naar belangwekkende hoge rechtspraak en worden diverse tips en aandachtspunten voor de notariële praktijk aangereikt. Ook de fiscale kanttekeningen vormen een meerwaarde.

In de derde bijdrage ('Erfpacht en opstal & vennootschappen') lichten Alexis Lemmerling en Béatrice Fryns verschillende topics toe die voor vennootschappen van belang (kunnen) zijn bij het sluiten van erfpacht- en opstalovereenkomsten. Vooreerst bespreken de auteurs enkele essentiële verschilpunten tussen het erfpachtrecht en het opstalrecht die de vennootschap in overweging moet nemen bij de keuze tussen deze beide zakelijke rechten. Hierbij worden enkele voor de praktijk relevante casussen geschetst. Vervolgens gaat de bijdrage in op een aantal aandachtspunten voor de vennootschap bij de redactie van erfpacht- en opstalovereenkomsten. Onder meer de problematiek van tegenstrijdigheid van belangen wordt besproken. Ook in deze bijdrage wordt de problematiek van ontbindende voorwaarden en ontbindende bedingen aangekaart. Na een duidelijke uiteenzetting van de hypothecaire aspecten bij het vestigen van een recht van erfpacht of opstal, gaan de auteurs nog kort in op de vestiging van opstalrechten bij windmolens en het vestigen van erfpacht- en opstalovereenkomsten in het kader van appartementsmede-eigendom. Deze bijdrage bevat eveneens nuttige fiscale kanttekeningen, bijvoorbeeld inzake de voortijdige beëindiging en vernieuwing van een opstalrecht, en aandachtspunten voor het opstellen van erfpacht- en opstalakten.

Steven Van Garsse en Marlies Lernout behandelen in de vierde bijdrage ('Erfpacht en opstal & de overheid') de mogelijkheden voor overheden om erfpacht- en opstalrechten te vestigen op domeingoederen. Dit onderzoek werd opgezet aan de hand van twee grote thema's: enerzijds het essentiële, doch niet steeds even duidelijke, onderscheid tussen het openbaar en het privaat domein en anderzijds de mate waarin overheden vrij hun contractspartner kunnen kiezen voor het sluiten van erfpacht- en opstalovereenkomsten. Deze kritische bijdrage schetst de evoluties in wetgeving en rechtspraak over de vestiging van zakelijke rechten op het openbaar domein, met een uitgebreide toelichting van de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn. Er worden aan de lezer aandachtspunten en clausules meegegeven, specifiek voor het vestigen van opstal- en erfpachtrechten op het openbaar domein. Deze beide zakelijke rechten worden vervolgens grondig vergeleken met de klassieke alternatieven voor privaat ingebruikname van het openbaar domein, meer bepaald de domeinvergunning en de domeinconcessie. Tot slot wordt in deze bijdrage ook ingegaan op de eigenlijke toekenning van erfpacht- en opstalrechten op het openbaar domein. Hierbij bespreken de auteurs onder meer de impact van relevante Europese regelgeving en rechtspraak. Ook het belangrijke aspect van een mogelijke toepassing van de overheidsopdrachtenreglementering komt aan bod, waarbij ook uitgebreid wordt stilgestaan bij de gevolgen daarvan. Doorheen de hele bijdrage zorgen de auteurs voor duidelijke illustraties met voorbeelden en verwijzingen naar relevante rechtspraak.

De vijfde bijdrage ('Erfpacht en opstal & bouwpromotie') van Nicolas Carette en Charlotte Willemot behandelt enkele civielrechtelijke topics inzake het gebruik van erfpacht- en opstalovereenkomsten bij bouw- of vastgoedpromotie. De bijdrage is opgebouwd in twee grote delen. In een eerste deel buigen de auteurs zich over een aantal vraagstukken inzake het gebruik van de figuren erfpacht en opstal bij een bouwpromotieproject. Vooreerst wordt uitvoerig ingegaan op de opportuniteiten van deze zakelijke rechten voor de bouwpromotie. Tevens wordt het steeds toenemende belang van opstal- en erfpachtrechten onder de grond besproken. Vervolgens wordt ingegaan op de verhouding tussen enerzijds appartementsmede-eigendom en anderzijds erfpacht- en opstalrechten. In dat verband wordt onder meer de toepassing van de Appartementswet op beperkte zakelijke rechten toegelicht, evenals de

mogelijke toepassing van deze wet voor in aanbouw zijnde gebouwen en gebouwen op plan. Tot slot bespreken de auteurs in dit deel drie mogelijke combinaties tussen appartementsmede-eigendom en erfpacht en/of opstal, de zogenaamde ‘gemengde constructies’. In een tweede deel focussen de auteurs op een aantal praktische aandachtspunten in de verhouding tussen promotor en grondeigenaar. Hierbij wordt vooreerst de totstandkoming van de overeenkomst uitgelicht, met aandachtspunten bij het vestigen van wederzijdse optiecontracten en opschortende voorwaarden. Vervolgens wordt ook de inhoud van de vestigingsakte in dit deel behandeld. In het kader van de bescherming van de bouwpromotor wordt ingegaan op de aankoopoptie en op de volmacht tot het verkopen van grondaandelen in naam en voor rekening van de grondeigenaar. Voor wat de bescherming van de grondeigenaar betreft, komen de immobilisatievergoeding en de inkoopverbintenis voor de bouwpromotor aan bod. Doorheen de hele bijdrage worden actuele voorbeelden uiteengezet, met nuttige aandachtspunten voor de vastgoedpraktijk.

Renate Barbaix en Linde Wuyts behandelen in de zesde bijdrage (‘Het recht van opstal: familiaalvermogensrechtelijke aandachtspunten en mogelijkheden’) het nut van het opstalrecht in de vermogensrechtelijke verhouding tussen partners, meer bepaald in de situatie waarin de partners samen een woning bouwen op een bouwgrond van een van hen. De eerste hypothese die aan bod komt is die waarbij de partners geen vermogensrechtelijke afspraken hebben gemaakt betreffende de woning die op de grond van een van hen wordt opgericht. Zowel de situatie van echtgenoten gehuwd onder een gemeenschapsstelsel als die van ongehuwde partners en gehuwden zonder gemeenschapsstelsel worden in deze hypothese besproken. Er wordt grondig ingegaan op vergoedingsberekeningen, bewijsregels en (de weerlegging van) het eigendomsvermoeden. Kan de partner-niet-grondeigenaar zijn zakenrechtelijke aanspraak bewijzen, dan stelt zich in eerste instantie de vraag naar de mogelijkheid om de uitonverdeeldheidtrekking van de woning te vorderen. Nadien rijst dan de vraag naar de vereffening en verdeling van die woning, en eventueel zelfs van de grond waarop de woning werd opgericht. De tweede hypothese die de auteurs uitwerken is die waarbij de partners wel contractueel een regeling hebben uitgewerkt om hun zakenrechtelijke verhoudingen op de woning vast te leggen voor het geval waarin hun relatie wordt beëindigd. Ook in deze hypothese worden zowel de ongehuwde partners en de gehuwden zonder gemeenschapsstelsel als de onder gemeenschapsstelsel gehuwde echtgenoten besproken. Vooreerst wordt voor de ongehuwde en onder stelsel van scheiding van goederen gehuwde partners de mogelijkheid besproken tot het vestigen van een zelfstandig opstalrecht. De auteurs lichten hierbij enkele specifieke aandachtspunten toe, waaronder de rechten en plichten van de partners tijdens de duur van het opstalrecht en de beëindiging van het opstalrecht. In dat verband wordt zowel ingegaan op het einde van de relatie ingevolge een relatiebreuk, als op de beëindiging van de relatie door overlijden. Vervolgens wordt voor de onder gemeenschapsstelsel gehuwde partners nagegaan of zij geldig een opstalrecht kunnen vestigen ten voordele van het gemeenschappelijk vermogen en wat daarbij de specifieke aandachtspunten zijn. In dat verband behandelen de auteurs zowel de toepasselijke vergoedingsregels als de problematiek van de duur en beëindiging van het opstalrecht. De auteurs illustreren hun tekst aan de hand van (heel) recente rechtspraak en reiken de lezer kritische eigen inzichten aan.

In de laatste bijdrage (‘Fiscale aspecten van de beëindiging van het recht van erfpacht en van opstal’) staan Bruno Peeters en Rik Smet stil bij de fiscale gevolgen van de beëindiging van het erfpacht- en opstalrecht. De auteurs behandelen zowel

de inkomstenbelastingen als de registratierechten en de btw. De focus ligt op de fiscale kwalificatie van de (afwezigheid van) vergoedingsregeling die partijen overeengekomen zijn voor het moment waarop het erfpacht- of opstalrecht beëindigd wordt. Na een korte uiteenzetting over het belangrijke verschil tussen verlenging en vernieuwing van zakelijke rechten, gaat de bijdrage uitgebreid in op de boekhoudkundige verwerking van de beëindiging van erfpacht- en opstalrechten, evenals van de verkrijging van activa om niet of tegen een lage vergoeding. Een grondige toelichting van het advies hieromtrent van de Commissie voor Boekhoudkundige Normen wordt door de auteurs aangevuld met uitgebreide verwijzingen naar relevante rechtspraak van het Hof van Justitie. In een volgend luik wordt de impact op de inkomstenbelastingen van een natrekkingsvergoeding en canon (respectievelijk opstalvergoeding) voor de erfpachtgever (respectievelijk opstalgever) en voor de erfpachthouder (respectievelijk opstalhouder) besproken. Hierbij worden diverse interessante hypothesen besproken, waaronder de hypothese dat de erfpacht- of opstalgever een beroepsmatige relatie heeft met de erfpacht- of opstalhouder. Na de inkomstenbelastingen komen de registratierechten aan bod. Ook in dit onderdeel worden uiteenlopende hypothesen doorlopen. Eerst gaan de auteurs in op het verkrijgen van de opstallen bij het einde van de contractueel overeengekomen duurtijd van het erfpacht- of opstalrecht. Daarna wordt de situatie van vroegtijdige beëindiging zonder vergoeding besproken, al dan niet in onderling akkoord. Tot slot volgt een overzicht van de problematiek van de registratierechten bij een vroegtijdige beëindiging van het erfpacht- of opstalrecht met vergoeding. Het voorlaatste luik van de fiscale bijdrage gaat in op de voorwaarden waaronder de vestiging en overdracht van zakelijke rechten aan de belasting over de toegevoegde waarde onderworpen kunnen worden. In het laatste onderdeel worden enkele aandachtspunten betreffende de antimisbruikbepalingen en de (vroegtijdige) beëindiging van zakelijke rechten aangestipt, zowel wat betreft de inkomstenbelastingen als wat betreft de registratie- en erfbelasting. Bijzonder nuttig voor de praktijk zijn de verwijzingen naar standpunten van de fiscale administratie en *rulings* van de Dienst Voorafgaande Beslissingen. Dankzij de gestructureerde opbouw en de tussentitels is deze soms technische bijdrage toch vlot leesbaar en begrijpelijk.

‘Erfpacht en opstal’ is een onmisbaar naslagwerk voor elke jurist die een grondige kennis wenst op te doen van de mogelijkheden en opportunititeiten, maar ook van de problemen en valkuilen van deze zakelijke rechten. Het boek bevat heel veel nuttige verwijzingen naar relevante rechtspraak en rechtsleer. De redactionele aandachtspunten en voorbeeldclausules zorgen ervoor dat in elke bijdrage de toepassingsmogelijkheden en praktische knelpunten van het erfpacht- en opstalrecht centraal staan.

Maja REYNEBEAU

GOEDERENRECHT

M. D'HERDE, *Onroerende eigendom in drie dimensies* (Brussel: Larcier 2018), 204 p., €70

Het besproken werk van Michiel D'herde is verschenen in de reeks *Bouw- en Vastgoedcahiers*. 'Onroerende eigendom in drie dimensies' is een praktijkgerichte bijdrage die de mogelijkheden onderzoekt voor het tot stand brengen van een horizontaal gesplitst eigendomsrecht. De auteur beperkt zich daarbij niet tot de traditionele instrumenten. De (grenzen aan de) mogelijkheden tot horizontale eigendomssplitsing in België worden op grondige en praktijkgerichte wijze onderzocht. Aan de hand van een duidelijk overzicht van de verschillende strekkingen en evoluties binnen de rechtspraak en de rechtsleer werkt de auteur goed onderbouwde standpunten en inzichten uit. Ook de geïntegreerde rechtsvergelijking van het Belgische met het Franse en het Nederlandse recht draagt hiertoe bij. Het gebruik van eindnoten in plaats van voetnoten komt de leesbaarheid van het werk helaas niet ten goede. Dit wordt gelukkig ruimschoots gecompenseerd door de vlotte schrijfstijl en de grafische voorstellingen doorheen de tekst.

In de inleiding benadrukt de auteur het belang van de derde dimensie van het eigendomsrecht en het stapelen van eigendomsvolumes. Om de problematiek van langdurige horizontale eigendomssplitsing te kaderen, wordt in een eerste deel ingegaan op de belangrijke concepten 'natrekking' en 'recht van opstal'. Ook de rechten van overbouw en steun worden reeds kort aangehaald. In dit deel wordt ook de Nederlandse rechtsfiguur van de horizontale natrekking toegelicht, evenals de daaruit voortvloeiende 'footprint-theorie'.

Het tweede deel ('Langdurige horizontale splitsing van eigendom') bespreekt de verschillende manieren om op langdurige wijze meerdere eigendomsrechten te stapelen op één gronderf. Hierbij gaat de aandacht zowel naar perceeloverschrijdende constructies als naar het oprichten van zelfstandige eigendomsvolumes op andermans grond. Het eerste hoofdstuk van dit deel zet de traditionele wijzen van meervoudig grondgebruik naar Belgisch recht uiteen. Vooreerst komt de appartementsmede-eigendom aan bod. Na kort in te gaan op het toepassingsgebied van de regelgeving, bespreekt de auteur de mogelijke nadelen van de appartementsmede-eigendom voor het stapelen van eigendomsrechten. Nadien worden achtereenvolgens de gemeenrechtelijke mede-eigendom en de opschorting van natrekking behandeld. In het tweede hoofdstuk wordt het accessoir opstalrecht besproken, als onderdeel van de rechten van overbouw en steun. Het derde hoofdstuk bespreekt de horizontale splitsing van eigendom door het vestigen van een erfdiensbaarheid. Na een kort overzicht van onder meer de ontstaans- en bestaansvoorwaarden en de eigenschappen van dit zakelijk recht, wordt uitvoerig ingegaan op het gebruik van de erfdiensbaarheden van overbouw en steun om eigendomsrechten (langdurig) te stapelen. Meer specifiek wordt onderzocht of deze erfdiensbaarheden wel aangewend kunnen worden om eigendomsvolumes te stapelen, dan wel of de toepassingen zich beperken tot situaties die louter het overschrijden van een perceelgrens betreffen. Immers, een aantal kenmerken van erfdiensbaarheden kunnen het gebruik ervan om verschillende eigendomsvolumes te stapelen, bemoeilijken. Een groot struikelblok is de vereiste van een heersend erf om van een erfdiensbaarheid te kunnen spreken. In dat verband behandelt de auteur achtereenvolgens op uitvoerige wijze vier hypotheses. De eerste hypothese is die waarin de constructie onmiddellijk zelf

het heersend erf vormt. Essentieel daarbij is uiteraard het antwoord op de vraag of een constructie als erf kan worden beschouwd, dan wel of enkel een grondperceel het voorwerp van een erfdienstbaarheid kan uitmaken. In deze eerste hypothese wordt ook ingegaan op het probleem van de volgtijdelijkheid, namelijk het gegeven dat de erfdienstbaarheid van uitbouw slechts mogelijk wordt gemaakt door het bestaan van diezelfde erfdienstbaarheid. In een tweede hypothese wordt van het lijdend erf een strook(je) grond afgesplitst om als heersend erf te fungeren. Deze techniek is op z'n minst artificieel te noemen, waardoor het gevaar om als wetsontduiking gekwalificeerd te worden reëel is. In de derde hypothese wordt in eerste instantie een toelating tot bouwen en een zelfstandig opstalrecht toegekend. De constructie die op grond van dit recht wordt opgericht kan vervolgens het heersend erf vormen ten voordele waarvan een erfdienstbaarheid van uitbouw wordt gevestigd, met daaraan verbonden een accessoir opstalrecht. In de vierde hypothese, ten slotte, wordt vooreerst een constructie opgericht in mede-eigendom, waarna ten voordele van deze constructie een erfdienstbaarheid wordt gevestigd. Verder in het derde hoofdstuk worden de grenzen van de erfdienstbaarheid op meer algemene wijze besproken en wordt uitvoerig ingegaan op de (gevolgen van een kwalificatie als) wetsontduiking. In het vierde hoofdstuk wordt de problematiek besproken van het scheidingsvlak tussen de overbouw en de steunende constructie. Zowel het horizontaal scheidingsvlak als de gemene muur en de appartementsmede-eigendom worden in dit hoofdstuk aangehaald. Het vijfde hoofdstuk heeft het specifiek over de horizontale eigendomsplitsing in relatie met de overheid. Na een begripsomschrijving van de goederen behorende tot het openbaar domein, wordt de mogelijkheid tot het vestigen van erfdienstbaarheden op dergelijke goederen onderzocht. In een tweede afdeling wordt vervolgens onderzocht op welke wijze perceeloverschrijdende constructies vanuit het openbaar domein kunnen worden opgericht. Hierbij worden achtereenvolgens de wettelijke erfdienstbaarheid van openbaar nut, de onteigening en het recht van opstal behandeld. In het zesde hoofdstuk gaat de auteur in op de gevolgen van het ontbreken van bouwbevoegdheid bij gebrek aan een recht van uitbouw. Daarbij wordt vooreerst het belangrijke onderscheid uiteengezet tussen enerzijds de vraag naar het eigendomsrecht van een constructie en anderzijds de bevoegdheid om deze constructie op te richten. De situatie van rechtsmisbruik wordt hierbij uitvoerig besproken, zowel bij het oprichten van een perceeloverschrijdende constructie, als bij het oprichten van een zelfstandig eigendomsvolume op het perceel van een andere eigenaar. De tweede afdeling bevat een korte bespreking van de gevallen waarin verkrijgende verjaring een bevoegdheid tot bouwen en eigendom van de constructie kan verlenen. Het voorlaatste hoofdstuk betreft de beëindiging van een horizontale eigendomssplitsing en behandelt de diverse wijzen en gevolgen van het tenietgaan van het opstalrecht. De bijdrage wordt afgesloten met een aantal suggesties voor wetgevend ingrijpen, zowel wat betreft de mogelijkheden tot meervoudig grondgebruik als wat betreft het systeem van de kadastrale registratie.

Maja REYNEBEAU

ENERGIERECHT

K. DEKETELAERE en B. DELVAUX (eds.), *Jaarboek Energierecht 2016* (Antwerpen: Intersentia 2017), xviii + 280 p., €125

Net zoals de andere edities in de reeks 'Jaarboek Energierecht', geeft ook deze editie een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in het domein van het energierecht. De editie 2016 gaat onder meer in op recente ontwikkelingen in het federale en Vlaamse energierecht, de problematiek van de bescherming van persoonsgegevens en het regulerend kader voor warmte- en koudnetten in het Vlaamse Gewest.

In de eerste bijdrage ('Recente ontwikkelingen in het federale energierecht') gaat Damien Verhoeven vooreerst in op de subsidiëring voor *offshore* windenergie. De auteur behandelt in dit hoofdstuk diverse wetgevende maatregelen op federaal niveau, waaronder de certificatenregeling voor *offshore* windmolenparken en de gedifferentieerde regeling betreffende de kabelsubsidie. In het tweede hoofdstuk wordt de wetgeving inzake kernenergie onder de loep genomen. In dat verband komt onder meer de jaarlijkse vergoeding voor de verlenging van Doel 1 en 2 aan bod, evenals de aanpassing van het aansprakelijkheidsstelsel inzake kernenergie. Het voorwerp van het derde hoofdstuk in deze bijdrage is het gasvervoerrecht. Specifiek wordt onder meer ingegaan op de toezichtorganismes voor gasvervoerinstallaties en de aanleg van deze installaties. Hoofdstuk vier zet de wijzigingen uiteen ingevolge een wet houdende diverse bepalingen van 25 december 2016. Deze wet strekt er onder meer toe de Derde Elektriciteits- en Gasrichtlijn op nationaal niveau om te zetten, de zogenaamde *third package*. Verder wordt in deze bijdrage voornamelijk nog ingegaan op het 'Marktenhof', een nieuwe sectie binnen het Brusselse hof van beroep, op enkele wijzigingen inzake de federale bijdragen aan bepaalde fondsen en op de nieuwe Belpex-marktreglementen. In deze gevarieerde bijdrage betreffende het federale energierecht komen diverse interessante thema's aan bod. De auteur verwijst ten gepaste tijde naar nuttige adviezen van de Raad van State en naar interessante rechtspraak op Europees niveau. Ook de verwijzingen naar parlementaire voorbereiding zijn een meerwaarde.

De tweede bijdrage van dit Jaarboek Energierecht draagt de titel 'Bescherming van persoonsgegevens: een nieuwe uitdaging voor de energiesector'. In deze tekst gaat Anneleen Van de Meulebroucke grondig in op (de impact van) de *General Data Protection Regulation* (GDPR). In het eerste hoofdstuk wordt het wettelijk kader inzake de bescherming van persoonsgegevens in de energiesector kort toegelicht. Het tweede hoofdstuk bevat een uiteenzetting van het materieel toepassingsgebied van de GDPR, evenals een toelichting bij de diverse betrokken actoren. In hoofdstuk 3 worden de basisbeginselen van gegevensverwerking overlopen. In dat verband komen onder meer de beginselen inzake rechtmatigheid, transparantie en doelbinding aan bod. Ook de zes rechtsgronden waarop een gegevensverwerking gesteund kan zijn, worden in dit hoofdstuk grondig besproken. Van groot belang voor de energiesector zijn onder meer het gerechtvaardigd belang, de taak van algemeen belang en de wettelijke verplichting. Daarop aansluitend behandelt de auteur nog het leerstuk van de gegevensdoorgiften naar landen buiten de Europese Economische Ruimte. In het vierde hoofdstuk wordt ingezoomd op de punten waar de GDPR radicaal breekt met het verleden. Deze nieuwigheden worden behandeld op drie niveaus. Het eerste niveau is dat van de rechten van de betrokkenen, waarbij vooral het recht op informatie en het recht op gegevensoverdraagbaarheid van belang zijn. Een tweede

niveau is dat van de verplichtingen die worden opgelegd aan de verantwoordelijken voor de verwerking. Hierbij is het verantwoordingsbeginsel essentieel. Het derde niveau dat aan bod komt, is dat van de sancties, waarbij voornamelijk de administratieve geldboetes van belang zijn. Deze bijdrage is vlot leesbaar en wordt waar nodig geïllustreerd met voorbeelden. De tekst is logisch en gestructureerd opgebouwd, waardoor de lezer de materie makkelijk kan verwerken.

In de derde bijdrage bespreekt Frederik Dewaele de recente ontwikkelingen in het Vlaamse energierecht anno 2016. De bijdrage is thematisch onderverdeeld in vier hoofdstukken. Vooreerst wordt de energie-efficiëntie behandeld. Als eerste topic daarbij komt de infrastructuur voor elektrische voertuigen aan bod. De toepasselijke Europese regelgeving legt aan de netbeheerder de (passieve) verplichting op om een overheidsopdracht te lanceren inzake de installaties van laadpaalinfrastructuur. Aan de elektriciteitsdistributienetbeheerders worden ook transparantie- en rapporteringsverplichtingen opgelegd. Enkele andere topics die in het hoofdstuk van de energie-efficiëntie aan bod komen, zijn onder meer de hervorming van de REG-premies, aanpassingen aan de kaderregeling van de calls groene warmte, aanpassingen aan de erkenningssystemen voor energiedeskundigen en aanpassingen aan de energieprestatieregelgeving. Wat deze laatste regelgeving betreft werden onder meer de E-peileisen aangepast, evenals de vrijstellingen op de EPB-eisen. Het tweede hoofdstuk bespreekt kort de beperkte wijzigingen gerelateerd aan het netbeheer. In het derde hoofdstuk wordt ingegaan op de nieuwigheden betreffende hernieuwbare energie en warmtekrachtkoppeling. Vooreerst worden in dit hoofdstuk diverse acties en doelstellingen uiteengezet in het kader van het Zonneplan en het Windplan. Vervolgens wordt ingegaan op de materie van de DAEB-vergoeding voor elektriciteitsdistributienetbeheerders in het kader van hun verplichtingen betreffende de minimumsteun voor groenestroomcertificaten. Hierbij worden ook de complexe berekeningsformules meegegeven om na te gaan hoeveel steun elke netbeheerder kan verkrijgen. Deze formules zijn behoorlijk technisch voor het doelpubliek. Het vierde hoofdstuk gaat tot slot in op de heffing ter financiering van het Energiefonds. De bijdrage behandelt zeer gevarieerde topics, waardoor de aandacht van de lezer niet verslapt. De auteur gebruikt logische onderverdelingen en tussentitels in zijn tekst, evenals overzichtelijke tabellen. Hoewel bepaalde delen misschien iets te technisch zijn, is de bijdrage toch zeker het lezen waard voor de juridisch geschoolde lezer. De vooruitblik op ontwikkelingen en beleidsinitiatieven voor het jaar 2017 vormt een interessante afsluiter.

Thomas Chellingsworth en Dominique Vanherck behandelen in de vierde bijdrage het regulerend kader voor warmte- en koudenetten in het Vlaamse Gewest. Na een algemene uiteenzetting over de uitrol van warmtenetten in Vlaanderen, volgt in een eerste hoofdstuk een overzicht van het huidig regelgevend kader voor warmte- en koudenetten in het Vlaamse Gewest. Daarbij wordt vooreerst aandacht besteed aan de Europese Energie-Efficiëntierichtlijn (EER). Deze richtlijn schrijft onder meer voor dat lidstaten een alomvattende beoordeling en kosten-batenanalyse moeten maken van het potentieel voor een efficiënte stadsverwarming en -koeling. Ook de EER-voorschriften inzake meting en facturering zijn relevant voor warmte- en koudenetten. In de volgende afdelingen van het eerste hoofdstuk worden achtereenvolgens nog de steunmaatregelen voor warmte- en koudenetten en de energieprestatieregelgeving besproken. Het tweede hoofdstuk van de bijdrage gaat kort in op de maatregelen uit het Europese 'Winterpakket' die betrekking hebben op het bevorderen van een efficiënte stadsverwarming en -koeling. In hoofdstuk 3, vervol-

gens, wordt op zeer uitgebreide wijze het nieuw regulerend kader voor warmte- en koudenetten in het Vlaamse Gewest behandeld. Zeer nuttig is het overzicht van gelijkenissen en verschillpunten ten opzichte van de regulering van de elektriciteits- en aardgassectoren. Verder worden ook de taken en bevoegdheden van de VREG kort overlopen. Voor wat betreft de organisatie van de uitbating van warmte- en koudenetten gaat de tekst onder meer in op de openbaardienstverplichtingen en de prerogatieven (erfdienstbaarheden, recht om te onteigenen, ...) voor warmte- of koudenetbeheerders. Ook enkele (aanpassingen aan de) bepalingen inzake energiefraude, sociale energiemaatregelen voor huishoudelijke afnemers van thermische energie en diverse handhavingsmaatregelen worden tot slot toegelicht. Deze bijdrage analyseert op grondige en kritische wijze het (toekomstig) regulerend kader voor warmte- en koudenetten. Onder meer de verwijzingen naar parlementaire voorbereiding en Europese regelgeving maken van de tekst een behoorlijk volledig overzicht van de bepalingen en maatregelen die van belang zijn voor warmte- en koudeprojecten. In dit overzicht komen bovendien alle betrokken actoren aan bod.

In de vijfde bijdrage bestuderen Wouter Vandorpe en Raf Callaerts het juridische aspect van flexibiliteit en vraagzijdebeheer. In de inleiding zetten de auteurs uiteen wat precies begrepen moet worden onder 'vraagbeheer', welke categorieën vraagbeheermiddelen er bestaan en welke inspanningen er in dat verband reeds werden geleverd op de verschillende wetgevende niveaus. Het eerste hoofdstuk spitst zich vervolgens toe op vraagzijdebeheer als onderdeel van het (huidig en toekomstig) Europese energiebeleid. In het tweede hoofdstuk wordt het vraagzijdebeheer bekeken in het Belgische en Vlaamse energiebeleid. De tekst verloopt onder meer de bevoegdheden en de rol van de CREG en de VREG in dat verband. Er wordt ook uitgebreid ingegaan op de CREG-studie van 2016 betreffende de flexibiliteit aan vraagzijde. Zo worden de tien basisprincipes die de CREG aanreikt als oplossing voor de huidige problematiek inzake vraagbeheer op kritische wijze toegelicht. Ook het VREG-advies inzake flexibiliteit op lagere spanningsniveaus van het elektriciteitsnet wordt besproken. Eigen visies van de auteurs worden onderbouwd met verwijzingen naar rechtspraak en rechtsleer. In de complexere onderdelen ondersteunen schematische overzichten de tekst, wat de leesbaarheid zeker ten goede komt.

De zesde en laatste bijdrage van Koen Platteau gaat in op de recente ontwikkelingen inzake de toepassing van het mededingingsrecht in de energiesector, zowel in België als op niveau van de Europese Unie. Op Belgisch niveau worden onder meer het Electrabel-arrest en de Lampiris-beslissing behandeld. In beide zaken ging het om de vraag of een bepaalde wijze van prijszetting, meer bepaald het doorrekenen van de waarde van CO₂-emissierechten, aanleiding kon geven tot een misbruik van machtspositie. Op niveau van de Europese Unie bespreekt de auteur vooreerst de concentratiecontrole door de Europese Commissie. Vervolgens worden enkele (lopende) onderzoeken van de Commissie met het oog op vrij verkeer van energie bekeken. Er wordt ook nog ingegaan op enkele specifieke bepalingen ten aanzien van overheden en op het sectoronderzoek van de Commissie naar instrumenten die overheden ontwikkelen om zekerheid van elektriciteitsvoorziening te garanderen (de zogenaamde capaciteitsmechanismen). Tot slot wordt nog een korte toelichting gegeven bij het Rapport van de Commissie over de impact van het mededingingsbeleid in de energiemarkten. Deze beknopte bijdrage geeft een duidelijk overzicht van de evoluties op vlak van mededinging in de energiesector. De relevante rapporten, verslagen en zaken worden besproken.

Het 'Jaarboek Energierecht 2016' bevat zes bijdragen waarin heel uiteenlopende topics worden behandeld. Elke bijdrage is onderbouwd met verwijzingen naar de relevante regelgeving en af en toe ook naar rechtspraak en rechtsleer. De expertise van de auteurs blijkt duidelijk uit de grondige en af en toe kritische besprekingen van de diverse thema's. Net zoals de andere werken in deze reeks, heeft ook het besproken werk zijn nut voor zowel de praktijk als de academische wereld.

Maja REYNEBEAU

VENNOOTSCHAPSRECHT

W. CHEN, *A Comparative Study of Funding Shareholder Litigation* (Heidelberg: Springer 2017), 95,19 euro

A Comparative Study of Funding Shareholder Litigation is de handelsversie van het doctoraat van Wenjing Chen, dat zij verdedigde aan de Universiteit Gent op 1 augustus 2015. Tegenwoordig is zij verbonden aan de *East China University of Political Science and Law* (ECUPL) te Shanghai. Zoals de titel reeds aangeeft, gaat het werk over de financiering van procesvoering door aandeelhouders. Het uitgangspunt is duidelijk: geschilvoering is duur. Dat is zeker zo voor aandeelhoudersvorderingen. In dat geval is de schade namelijk collectief, d.i. gemeen aan alle aandeelhouders. De kosten zijn dat in eerste instantie veelal niet. Zij zullen dus snel de potentiële baten (namelijk het proportionele voordeel van de schadevergoeding) overtreffen. In de veronderstelling dat het wenselijk is dat aandeelhouders die een vordering willen instellen dat praktisch gezien ook kunnen, is de financiering van zo'n geschil dus van belang.

Dr. Chen vertrekt van de vaststelling dat, zoals empirisch onderzoek heeft uitgezeten, de relatief nieuwe minderheidsvordering in China niet naar behoren functioneert. De finaliteit van haar doctoraat is dan ook om beleidsvoorstellen te doen die zouden moeten leiden tot een beter werkende minderheidsvordering aldaar. De hoofdonderzoeksvraag is "*how to fund shareholder litigation*". Dat is een bedrieglijk normatieve vraag: het leeuwendeel van dr. Chens onderzoek is eerder beschrijvend van aard. Wellicht was een formulering als "*how is shareholder litigation around the world funded*" een vlag geweest die de lading beter dekt. De subvragen richten zich op de werkzaamheid van verschillende financieringsmechanismen in de context van aandeelhoudersvorderingen, de problemen die daarbij ontstaan, mogelijke oplossingen daarvoor en het potentieel van zulke mechanismen in China.

In het inleidende hoofdstuk gaat de auteur eerst kort in op het hoe en waarom van procesvoering door aandeelhouders. Meteen nadien stelt ze het vizier van haar onderzoek scherp: de focus ligt voornamelijk op de minderheidsvordering (*derivative action*). Ze bestudeert verschillende jurisdicties: China, de VS (zonder *a priori* keuze voor een bepaald statelijk recht), het Verenigd Koninkrijk, Canada (specifiek Ontario en Quebec), Israël en Australië. Dr. Chen verantwoordt ook telkens haar keuzes. Weliswaar is het jammer dat interessante *civil law* landen zoals België, Nederland, Frankrijk of Duitsland (zij het dat Quebecois privaatrecht Franse wortels heeft) niet in het stuk voorkomen. Wellicht is dat een taalkwestie, maar de auteur gaat daar niet verder op in. De comparatieve studie is niet alleen welomlijnd qua

jurisdicties, maar ook wat financieringsmechanismen betreft. Er komen er vier aan bod: publieke financiering, financiering door een derde, financiering door advocaten en financiering door de vennootschap zelf.

Het tweede hoofdstuk geeft een overzicht van de vorderingen die een aandeelhouder kan instellen. Naast de zeer beknopt omschreven directe vordering zijn dat er twee: minderheidsvorderingen (*derivative actions*) en *class actions*. Die worden telkens beschreven vanuit het Amerikaanse, Britse en Chinese perspectief. Dr. Chen geeft in dit hoofdstuk telkens een kort overzicht van de relevante rechtsfiguur. Het is ongetwijfeld ook niet haar bedoeling om een exhaustief werk te schrijven over deze vorderingen – daarover bestaat al vrij veel literatuur. Voor de lezer die weinig achtergrond heeft op dit vlak dient het hoofdstuk echter als een relatief heldere inleiding. Enigszins verbazend is wel dat hier in alle talen wordt gezweven over Australische, Israëlische en Canadese vorderingen. De verklaring daarvoor is te vinden in hoofdstuk één: de auteur focust op China, de VS en het VK. De redenen daarvoor zijn: China is het thuisland van dr. Chen, in de VS heeft de minderheidsvordering een grote bloei gekend en in het VK is deze vordering ontstaan. Wellicht is dat een wat tekortschietende argumentatie, zeker wat het VK betreft.

In hoofdstuk drie gaat dr. Chen in op, enerzijds, de algemene regels wat kostenverdeling betreft en, anderzijds, de verschillende bestaande technieken. Zoals reeds gezegd gaat ze later op vier daarvan in. Eigen financiering, rechtsbijstand en rechtsbijstandsverzekering worden aldus kort vermeld, maar bespreekt ze verder niet meer in haar doctoraat. Ook dit hoofdstuk is aan de beknopte kant, maar dat is zo omdat dr. Chen de vier geselecteerde financieringstechnieken in de volgende drie hoofdstukken behandelt vanuit een comparatief perspectief.

Hoofdstuk vier gaat over publieke financiering van procesvoering door aandeelhouders. De auteur bestudeert daarvoor twee boeiende rechtsstelsels, Israël en Canada, en maakt binnen dat laatste de vergelijking tussen Quebec en Ontario. Deze twee landen hebben namelijk uitgebreide ervaring met dit financieringsmechanisme, maar kampen ook met enkele problemen, die de auteur eveneens bespreekt. Opmerkelijk is dat het Israëlische systeem geldt voor minderheidsvorderingen, waar de Canadese regelingen gericht zijn op *class actions*. Vanuit vennootschapsrechtelijk perspectief is het dus jammer dat de kenmerken van de Israëlische minderheidsvordering zelf niet worden beschreven. Dat maakt het moeilijk voor de lezer om de procedurele inzichten in hun context te plaatsen. Op basis van het Canadese en het Israëlische systeem bespreekt de auteur nadien in welke mate zulke publieke financiering mogelijk zou zijn in China.

In hoofdstuk vijf bespreekt dr. Chen de mogelijkheden voor derdenfinanciering of *third party litigation funding* (TPLF). Enerzijds bespreekt ze de VS en het VK, waar dit mechanisme sterk ingeburgerd is, en Australië, waar het zou ontstaan zijn. De auteur besteedt veel aandacht aan TPLF en de mogelijke implementatie ervan in China. Ze noemt het mechanisme een innovatieve techniek en betoogt dat het, weliswaar met de nodige omzichtigheid, kan worden gebruikt in haar thuisland. Hoewel België zelf niet aan bod komt, zal ook de Belgische lezer interessante beleids- en ethische argumenten *pro* en *contra* TPLF van aandeelhoudersvorderingen vinden in dit hoofdstuk.

Hoofdstuk zes bundelt twee technieken onder de noemer “*funding alternatives through fee or cost arrangements*”. Die *fee arrangements* slaan op financiering vanwege advocaten(kantoren). Dr. Chen bespreekt kort het systeem van *conditional*

fee agreements, maar schenkt vooral aandacht aan *contingency fee arrangements*. Daarbij haalt ze de Amerikaanse en Engelse ervaring aan. *Cost arrangements* zijn systemen waarbij de vennootschap zélf de kosten van de aandeelhouders-eisers draagt. Dat gebeurt via zogenaamde *indemnity cost orders* (ICO, niet te verwarren met *initial coin offering*), een Engels systeem. Zoals in de voorgaande hoofdstukken past de auteur ook hier de verworven inzichten toe op de Chinese situatie.

In hoofdstuk zeven komt de auteur tot drie voorstellen voor die Chinese situatie. Optie één is publieke financiering, twee is TPLF, drie is een hervormde ICO. Dit gedeelte van dr. Chens doctoraat is aan de korte kant. Ongetwijfeld kunnen haar voorstellen bijdragen aan de Chinese rechtswetenschap, maar ze geeft te weinig concrete richtlijnen om echt van concrete beleidsvoorstellen te kunnen spreken. In het laatste hoofdstuk formuleert de auteur een conclusie. De bijgevoegde bibliografie en het overzicht van aangehaalde rechtspraak en wetgeving zijn uitgebreid. Ze tonen de belesenheid van de auteur in dit studiegebied aan en kunnen ongetwijfeld als inspiratie dienen voor de geïnteresseerde lezer.

Ter conclusie: met dit werk zet dr. Chen een grote stap in de richting van een meer systematische studie van financiering van aandeelhoudersvorderingen. Het werk is over het algemeen vlot leesbaar, al zijn er af en toe enkele grammaticale misslagen. De ambitie om maar liefst zes (of zeven, indien men Ontario en Quebec apart rekent) jurisdicties te betrekken in het onderzoek, is bewonderenswaardig en bovendien grotendeels verwezenlijkt. Zoals eerder gezegd mist de lezer soms echter wat achtergrond wat de minder besproken jurisdicties betreft. Dit terzijde is dit werk in het algemeen een aanrader voor al wie vanuit academisch of eventueel professioneel perspectief bezig is met procesvoering door aandeelhouders.

Joeri DE SMET

VARIA

E. DIRIX, R. HOUBEN en E. WYMEERSCH (eds.), *Liber amicorum Herman Braeckmans - In het vennootschapsbelang* (Antwerpen: Intersentia 2017), xx + 588 p.

Een emeritaat van een hoogleraar gaat in de academische wereld zelden tot nooit onopgemerkt voorbij. Het onlangs gepubliceerde *liber amicorum* is het schriftelijke bewijs dat dit voor prof. dr. Herman Braeckmans niet anders was.

De redacteurs van het boek (allen vrienden en collegae van de gevierde) beschrijven Braeckmans als een academische duizendpoot, een begenadigd lesgever en een warme man. Die kenmerken verklaren meteen ook het groot aantal bijdragen (niet minder dan dertig) en de diversiteit in onderwerpen die men in dit boek kan terugvinden.

Het vriendenboek bevat bijdragen in het domein van het ondernemingsrecht in de ruime zin van: J-P. Blumberg, D. Bruloot, M. Coipel, Y. De Cordt, H. De Wulf, X. Dieux, E. Dirix, T. Dupont, E. Vanderstappen, P. Ernst, P.A. Foriers, A. François, R. Vander Eeck, K. Geens, M. Wyckaert, G. Horsmans, R. Houben, R. Jansen, G. Jocqué, P. Lambrecht, N. Raghen, J. Meeusen, M. Myszke-Nowakowska, B. Peeters, D. Philippe, J. Rozie, P. Waeterinckx, S. Rutten, M. Vanmeenen, R. Steennot,

G. Straetmans, L. Van Gucht, M. Tison, A-M. Van den Bossche, D. Van Gerven, J. Vananroye, G. Lindemans, J. Wouters en E. Wymeersch.

Het bespreken van een dergelijk werk is geen gemakkelijke opdracht. De talrijke bijdragen van voornoemde auteurs zijn immers alle lezens- en besprekenswaardig. De coulante lezer begrijpt dat we ons hier beperken tot een summiere en willekeurige opsomming van enkele bijdragen als *teaser* om diens nieuwsgierigheid te prikkelen.

De vennootschapsjurist, die door de titel van het boek wordt aangetrokken, zal zonder twijfel even zoet zijn met het lezen van de verschillende vennootschapsrechtelijke bijdragen. Daarbij denken we o.m. aan de bijdragen over voorkennis in het kader van een vrijwillig openbaar bod; financiële steunverlening bij de verwerving van eigen aandelen door een derde in de bvba; belangenconflicten in vennootschappen zonder winstoogmerk; groepsvennootschappen; en het recht van de aandeelhouders van een nv om de algemene vergadering te laten samenroepen en de agenda ervan te bepalen (hoewel de bevindingen in die bijdrage ook interessant kunnen zijn voor de bvba). Praktisch relevant voor het bedrijfsrevisorat zijn de bijdragen over de commissaris na de Europese (2014) en Belgische (2016) audithervormingen. Vanuit een meer internationaal privaatrechtelijk oogpunt kan men een drietal bijdragen terugvinden over het toepasselijk vennootschapsrecht (i.h.b. de discussie over de werkelijke *vs.* de statutaire zettelleer), de éne al iets scherper dan de andere. Ook het insolventierecht (bv. de positie van de zaakvoerder-borgsteller), financieel recht (bv. de quasi-immuniteit van de bank voor overschrijvingen), internationaal economisch recht (bv. private standaarden), consumentenrecht (bv. het consumentenkrediet en hypothecair krediet), mededingingsrecht (fusies), fiscaal recht (toepassingsgebied vennootschaps- en rechtspersonenbelasting) en strafrecht (strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon) passeren de revue. De laatste bijdrage in het vriendenboek is van de hand van de promotor en leermeester van de gevierde, Eddy Wymeersch. In deze bijdrage werpt hij een drievoudige blik op *corporate governance*. Eerst wordt het regime in het vennootschapsrecht besproken, vervolgens de *corporate governance code* en ten slotte het regime in de banksector.

Met deze bijdragen van gevestigde auteurs zijn we er alvast van overtuigd dat dit boek talrijke parels bevat waarnaar menig student, academicus en rechtspraktizijn in de komende jaren ettelijke keren zal teruggrijpen.

Frederik DE LEO

VARIA

VLAAMSE CONFERENTIE BALIE ANTWERPEN, *Topics bewijs- en procesrecht* (Antwerpen: Intersentia 2017), xii + 314 p., €65

Teruggaan naar de basis, met een bijzondere aandacht voor de evolutie in het bewijs- en procedurerecht in de ruime zin van het woord, dit alles zo veel mogelijk praktijkgericht: dat was het opzet van de traditionele lessenreeks permanente vorming van de Vlaamse Conferentie van de balie van Antwerpen in haar 131ste werkingsjaar.

Ieder vanuit zijn vakgebied en expertise, gingen de sprekers/auteurs in op bewijs en procedure doorheen verschillende rechtstakken, zodat de leden van de Vlaamse

Conferentie, generalist of specialist, allen hun gading vonden in deze druk bijgewoonde sessies permanente vorming.

Ook sociale media – niet meer weg te denken uit het dagelijkse leven – kwamen in bepaalde rechtstakken aan bod. Meer en meer rijst immers de vraag naar de bewijswaarde van sociale media, de vele sms-berichten, e-mails en WhatsApp-berichten. Of wat te denken van Facebook (met einde 2016 naar schatting 1,86 miljard gebruikers), Twitter en Instagram?

Het voor mij liggende verslagboek bundelt de schriftelijke weergave van de gehouden voordrachten, zeer dienstig als werkinstrument op het terrein.

Zo gaan Sven Sobrie en Kurt Willems dieper in op bewijs en sociale media in burgerlijke geschillen. De laatste auteur publiceerde dienaangaande al eerder samen met Pieter-Jan Valgaeren in een verslagboek aangaande *sociale media anno 2015* onder editorschap van Eva Lievens, Peggy Valcke en Ellen Wauters. De bijdrage vangt aan met een korte algemene uiteenzetting over het burgerlijke bewijsrecht, met bijzondere aandacht voor het gereguleerde karakter ervan. Nadien linken zij sociale media aan de *numerus clausus* van bewijsmiddelen. In welke mate laten sociale media zich in dat strakke keurslijf passen? De auteurs staan achtereenvolgens stil bij het gesloten stelsel van toegelaten bewijsmiddelen, de al dan niet rechtmatige verkrijging van bewijs op sociale media en enkele praktische knelpunten die een dergelijke bewijsvoering met zich mee brengt. Punt is dat in rechtstakken waar een vrijer bewijsstelsel geldt dan in het burgerlijke bewijsrecht, sociale media voor minder moeilijkheden zorgen. Zo is in het handelsrecht geen enkel bewijsmiddel principieel uitgesloten, in tegenstelling tot in het burgerlijke bewijsrecht, wat meteen de nodige ruimte laat om moderne bewijsmiddelen aan te wenden.

In een volgende bijdrage vraagt Hans Graux zich af of een privéleven nog wel bestaat, en dit in het licht van de nieuwe Europese regels voor de bescherming van privacy op sociale netwerken. En wat met reclame? Mogen advocaten reclame maken en wat zijn de informatieverplichtingen van een advocaat? Hugo Lamon licht een en ander toe aan de hand van het Wetboek van Economisch Recht. De discipline van het strafrecht wordt in de kijker gezet door Charlotte Conings en Sofie Royer, die toelichten hoe het digitale bewijs in strafzaken moet worden verzameld en vastgelegd. Peter Stroobants en Vicky Buelens vragen zich af of facebooken een werkwoord is en wat sociale media teweeg kunnen brengen in een arbeidsrelatie. Zij bieden een praktische juridische analyse van sociale media op de werkvloer. Marian Vanden Broeck gaat dieper in op de meldingsplicht inzake directe belastingen door natuurlijke personen. Marco Schoups en Geert De Buyzer behandelen de bewijsproblematiek in het bouwrecht. Sven Eggermont en Aïda Verstappen sluiten af met een tiental topics uit het familierecht, in een puike tekst die is opgebouwd volgens het verloop van de familierechtelijke procedure.

Zoals gesteld, wordt de focus gelegd op de praktijk, mede in die zin dat zo concreet mogelijk gestoffeerd antwoord wordt geboden op de vragen van de praktizijn die wordt geconfronteerd met de bedoelde procedure- en bewijsproblemen. Met succes.

Sven MOSSELMANS

AANGEKONDIGD

- H. ULRICHTS, *Schaderegeling in België in Recht en praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2018), xxiv + 752 p., €224,23
- M. DYSON (ed.), *Regulating Risk through Private Law* (Antwerpen: Intersentia 2018), xxxii + 532 p., €95
- L. PRETE, *Infringement Proceedings in EU Law in European Monographs* (Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2017), €145
- D. VERMEIR, *Woninghuur* (Brussel: Larcier 2018), 88 p., €55
- J.A.R. NAFZIGER (ed.), *Comparative Law and Anthropology* (Cheltenham: Elgar 2017), 544 p., £39
- X., *Rechtspraakberichten 2017 - Relevante rechtspraak voor de notariële praktijk* (Brussel: Larcier 2018), 216 p., €65
- ARNESEN, FREDRIKSEN, GRAVER, MESTAD en VEDDER, *Agreement on the European Economic Area* (Baden-Baden: Nomos 2018), 1177 p., €250
- R. HOUBEN, E. VAN ZIMMEREN, H. VANHEES en G. STRAETMANS, *Mode & Recht* (Antwerpen: Intersentia 2018), 274 p., €51,89
- E. LIEVENS, P. VAN ASSCHE, S. VEREECKEN en E. VOLCKAERT, *Vastgoed in Duiding* (Brussel: Larcier 2018), 1494 p., €140
- D. DEVOS, *(ver)kopen in het omgevingsrecht* (Brussel: Larcier 2017), 182 p., €60
- R. WIJNE, *Aansprakelijkheid voor zorggerelateerde schade* (Boom: BJU 2017), 1014 p., €117,50
- J. HERBOTS, *Contracts in the People's Republic of China* (Brugge: Die Keure 2018), 250 p., €55,66
- F. WIJCKMANS, F. TUYTSCHAEVER, M. VAN JOOLINGEN, S. VINKEN en E. VAN DER WOK, *Distributieovereenkomsten EU - België - Nederland* (Brussel: Larcier 2018), 662 p., €170
- O. DÖRR en K. SMALENBACH (eds.), *Vienna Convention on the Law of Treaties* (Londen: Springer 2018), lviii + 1535 p., €239,19
- H. WELLS (ed.), *Research Handbook on the History of Corporate and Company Law* (Cheltenham: Elgar 2018), 656 p., £162
- S. VANDERHEYDE, *Precontractuele informatie bij commerciële samenwerkingsovereenkomsten in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Kluwer 2018), viii + 86 p., €46,80
- A. VAN KLEEF, *Het Grondwettelijk Hof en het Hof van Cassatie over eigendom, natrekking, mede-eigendom, vruchtgebruik en recht van gebruik en bewoning - Becommentarieerde Wetteksten in [sic]* (Gent: SIC uitgevers 2017), 115 p.
- J. VAN DEN MEUTTER, *De private stichting en het zorgkind in Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Kluwer 2018), 90 p., €45,54
- C. LEBON en M. DE RUYSSCHER, *Verjaring in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Kluwer 2018), 134 p., €64,32

- F. BAUDONCO, *Voorziening in cassatie in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Kluwer 2018), 574 p., €167,15
- C.U. SCHMID (ed.), *Tenancy Law and Housing Policy in Europe - Towards Regulatory Equilibrium* (Cheltenham: Elgar 2018), 384 p., £105
- D. VERMEIR en B. HUBEAU, *Op weg naar een Vlaams Woninghuurdecreet via een evaluatie van de federale woninghuurwet* (Brussel: Larcier 2018), 155 p., €60
- J. VANDEN EYNDE, *Les activités sportives dans la jurisprudence européenne* (Limal: Anthemis 2018), 178 p., €75,47
- K. ROTTHIER (ed.), *De vrederechter 'Tot uw dienst'* (Brugge: die Keure 2018), 228 p., €28,30
- N. CLIJMANS (ed.), *De stabiliteit van de wet-Peeters doorgelicht* (Brugge: die Keure 2018), 70 p., €18,87
- C. DE WULF, *De Erfwet van 31 juli 2017 - een algemeen overzicht met modellen voor de praktijk* (Brugge: die Keure 2018), 263 p., €89,62
- M. DAMBRE, *Bijzondere overeenkomsten* (Brugge: die Keure 2018), 632 p., €74,53
- D. PIRE (ed.), *Actualités du droit des personnes et des familles. Le point en 2018* (Limal: Anthemis 2018), 264 p., €84,91